

fraai en verdienstelijk als het is, is zeker geen economische geschiedenis van de kaartproductie van de Nederlandse handelscompagnieën in de zestiende en zeventiende eeuw.

K. van Berkel

H. L. Clotz, *Hochschule für Holland. Die Universität Leiden im Spannungsfeld zwischen Provinz, Stadt und Kirche, 1575-1619* (Dissertatie Osnabrück 1996, Contubernium XLVIII; Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998, 229 blz., DM76,-, ISBN 3 515 07136 9).

Voor een 'berühmte Anstalt' als de universiteit van Leiden is er 'erstaunlich wenig' onderzoek beschikbaar, stelt Henrike Clotz in haar in Osnabrück verdedigde dissertatie over de beginjaren van deze institutie. Om eerlijk te zijn, dat geldt eigenlijk ook voor modern onderzoek naar veel van de andere Nederlandse universiteiten. Gelukkig lijkt daar de laatste jaren verbetering in te komen. Het boek van Clotz laat in ieder geval zien waar het moderne universiteits-historische onderzoek zich op richt: de relaties van universiteiten met de buitenwereld.

Clotz heeft een logische afbakening gevonden in de jaren 1575 en 1619. Het eerste jaartal is uiteraard bekend, het tweede staat voor een organisatorische ingreep van bovenaf, waardoor de aard van het Leidse universiteitsbestuur veranderde. In het boek wordt onderzocht waarom een universiteit als die van Leiden werd gesticht en hoe een dergelijke instelling kon overleven. Er zijn namelijk genoeg voorbeelden waarbij dat niet het geval was.

Leiden is, aldus Clotz, 'durchaus typisch' voor universiteiten die in deze periode worden gesticht. En dat zijn er heel wat (vergelijk *history of the university in Europe*, II, 71 : daaruit blijkt dat in de periode 1551-1600 maar liefst 47 nieuwe universiteiten werden gesticht op een totaal van 137 in de periode 1500-1790). In het boek wordt daarom nog eens de Leidse stichtingsmythe onttrafeld: niet de dank voor het dappere standhouden van de stad, maar het creëren van een opleiding voor ambtenaren en predikanten was de dwingende noodzaak achter het ontstaan van de Leidse universiteit.

Men zou van een universiteit in de Noordelijke Nederlanden misschien kunnen verwachten dat het calvinisme er een overheersende rol zou spelen, maar niets is minder waar. Dat maakt het verhaal van Leiden toch weer wat minder typisch voor de periode. Volgens de auteur komt dat omdat het een perfecte afspiegeling is van de samenleving waarin deze universiteit wordt opgericht. Net zoals het calvinisme geen staatsgodsdienst wordt maar de bevoorrechte religie, geldt dat ook aan de universiteit. Alleen voor studenten is een geloofseed nodig om toegelaten te worden, maar zelfs die wordt al na enkele jaren afgeschaft. En net zoals het staatsbestel in de nog jonge republiek een geheel van compromissen en evenwichtskunst is, zo is ook het bestuur van de universiteit dat. In principe zijn het de stadhouder en de Staten van Holland die zeggenschap hebben over de universiteit, maar in de praktijk zijn het de drie door hen voor het leven aangestelde curatoren en de vier burgemeesters van Leiden die samen de dienst uitmaken. Zij hebben in het spanningsveld tussen provincie, stad en kerk een grote mate van autonomie, die pas verandert als in 1619 na de remonstrantse troebelen de curatoren niet langer voor het leven aangesteld worden, maar slechts voor driejaar. Ook de hoogleraren hadden betrekkelijk weinig invloed. Zij hadden wel een zekere vrijheid in het vaststellen van college-uren en vakanties, maar veel verder ging dat niet. Of het zou moeten zijn dat zij in 1597 bedongen dat zij boven hun gewone salaris in de periode november tot februari ter aanvulling wekelijks twee konijnen kregen.

Deze constructie betekende niet dat er geen spanningen waren. Clotz gebruikt termen als

'Sozial- oder Fundamentaldisziplinierung' om duidelijk te maken wat er in de samenleving om de universiteit heen aan de hand was. Overheden streefden naar disciplinering om een 'einheitliche Untertanengesellschaft' te formeren. Dat gold zeker ook voor het onderwijs, omdat daar de toekomstige burgers werden gevormd. En dat was nu juist een probleem, omdat studenten hun tijd aan de universiteit beschouwden als de mogelijkheid zich aan die disciplineering (voorlopig) te onttrekken. Studenten werden dan ook nauwlettend in de gaten gehouden en de magistraat was er daarom niet blij mee dat er een eigen universitaire jurisdictie bestond. Dat was bijvoorbeeld een van de wrijvingspunten. Het was echter niet alleen controle, er hoorde ook positieve actie bij: de stad zorgde voor sport- en theatervoorzieningen.

Zoals gezegd was het altijd maar de vraag of een nieuwe universiteit levensvatbaar was. Die van Leiden bleek dat al snel te zijn, ook al werd zij gesticht in een politiek uiterst instabiele omgeving. Het omslagpunt dateert Clotz echter al in 1580/1581. In dat jaar werden ook de financiën beter geregeld. De universiteit kreeg een extra beschikking over kloostergoederen van het klooster Egmond, waarmee een vaste financieringsbron werd gecreëerd. Daarna waren er wel eens tekorten, die echter nooit werden opgelost door verkoop van bezittingen, maar door leningen, zodat de bron in stand bleef.

Een van de redenen van het snelle succes is volgens Clotz gelegen in een bewuste keuze voor een sterke concurrentiepositie. Die werd verkregen door het verstrekken van privileges voor personeel en studenten, het afschaffen van de geloofseed voor die laatsten, en het beschikbaar stellen van financiën voor het aantrekken van beroemde geleerden als Lipsius en Scaliger. Leiden wilde niet leunen op traditie, maar baseerde zich op wat de hoogleraar Vulcanius in 1591 noemde de *novitas*. Fundamenteel hierbij was de keuze voor een volledige universiteit van vier faculteiten met daarbij voor alle vier ook noodzakelijke inrichtingen zoals een botanische tuin, een drukkerij van niveau (Plantijn), een anatomisch theater en een bibliotheek. Die inrichtingen fungeerden trouwens al snel als toeristische trekpleister.

Natuurlijk was het niet alleen de Leidse wil om er iets van te maken. Men was uiteraard ook afhankelijk van externe factoren en wat dat betreft was Leiden onder een gelukkiger gesternte geboren dan men aanvankelijk wel had gedacht. Op de achtergrond speelde het succes mee van Holland en van de nieuwe politieke constellatie, de daaruit volgende grote vraag naar goed opgeleid personeel in kerk en staat, de economische opbloei en de bevolkingsdichtheid. Dus hoewel Leiden 'durend typisch' was voor nieuw gestichte universiteiten in deze periode, zijn er ook wel specifieke omstandigheden aan te voeren.

De dissertatie van Clotz geeft een helder beeld van de eerste jaren van de Leidse universiteit, zij het dat daarmee de reikwijdte wat gering is (er steekt daarbij ook wel wat herhaling in het boek). Het is daarom eveneens een impliciete oproep een dergelijk onderzoek ook voor de andere Nederlandse universiteiten uit te voeren, mede om het verschil duidelijk te maken tussen een provinciale universiteit als Leiden en stedelijke universiteiten. De comparatieve aanzet in het boek is voornamelijk gericht op het Heilige Roomse Rijk. Dat is nuttig, maar een intern-Nederlandse vergelijking is ook gewenst.

A. J. M. Koenhein, e. a., ed., *Johan Wolfen van Brederode 1599-1655. Een Hollands edelman tussen Nassau en Oranje* (Zutphen: Walburg pers, Vianen: Historische vereniging 'Het land van Brederode*', 1999, 144 blz., f39,50, ISBN 90 5730 073 7).

In 1999 vierde de historische vereniging 'Het Land van Brederode' haar vijftigjarige bestaan met een herdenking van de vierhonderdste geboortedag van Johan Wolfert van Brederode. Ter begeleiding van een tentoonstelling van schilderijen van de familie van Brederode werd dit boek uitgegeven.

Het boek geeft de lezer in verschillende artikelen een overzicht van allerlei aspecten van het leven van deze edelman. Naast een beschrijving van zijn militaire daden en religieuze ideeën wordt ook zijn huiselijke kant belicht. Artikelen over de toenmalige mode en de zeventiende-eeuwse tuinarchitectuur geven een kijkje achter de schermen, waarbij met name de schilderijen van de familie worden gebruikt. In de bundel staan daarvan vele schitterende reproducties.

De eerste artikelen van het boek schetsen een beeld van zijn leven. Johan Wolfert van Brederode was een zeer invloedrijke Hollandse edelman. De kern van zijn rijkdom lag in zijn uitgebreide landbezit rond Vianen en Utrecht. Door een reeks sterfgevallen in de familie erfde hij uitgebreide bezittingen. Hij breidde zijn macht uit door twee huwelijken, waardoor hij verbonden raakte met de families van Nassau en Oranje. Johan en zijn zonen schuwden vervolgens geen conflict of proces om de status van hun geslacht te verhogen. Uiteindelijk echter stierven Johans zonen zonder erfgenamen en werden zijn landerijen verdeeld.

Interessant is te lezen hoe Brederode vooral roem verwerft als militair. Het artikel 'In opbloey neergetoghen' beschrijft hoe Johan in de laatste jaren van de Tachtigjarige Oorlog uitblinkt als veldheer en uiteindelijk wordt benoemd tot veldmaarschalk van de Republiek. De indeling van het artikel is helaas tamelijk ondoorzichtig. Informatie over zijn huwelijken, kinderen, landbezit en militaire loopbaan staat door elkaar heen vermeld. Een thematischer aanpak had hier meer duidelijkheid kunnen verschaffen.

Johan Wolfert van Brederode liet zijn rijkdom en macht graag zien. Ook beschouwde hij kunst als een manier om het aanzien van de familie te vergroten. Dat blijkt uit verschillende artikelen in deze bundel die uitgebreide beschrijvingen geven van zijn huwelijksfeest, kledingkast en tuinen. Hij versterkte zijn band met de families van Oranje en Nassau door gebruik te maken van dezelfde kunstenaars. Het zijn deze artikelen die dit boek interessant maken voor iedereen die meer wil weten over het leven van de Nederlandse adel in de zeventiende eeuw. Ze schetsen een beeld van families die zich omringden met grote luxe, zoals kledingkasten vol hermeline en tuinen vol kunstig aangelegde geometrische figuren. Ook de interesse voor de klassieke cultuur komt duidelijk naar voren.

Het laatste artikel in het boek valt uit de toon. Hier wordt het leven van de chirurgijn Nicolaas van Kemp en zijn gezin te Vianen beschreven. Het verband met de Brederodes is ver gezocht. De woonplaats dient als bindmiddel, evenals het gegeven dat zowel een zoon van Johan als deze chirurgijn stierven aan de pest. Van Kemp heeft echter nooit iets van doen gehad met de familie Van Brederode. Zo eindigt het boek over de rijke Nederlandse adel met een beschrijving van het bescheiden leven van een stadschirurgijn. De besproken bezittingen en het uitsterven van de familie door de pest, vormen een scherp contrast met de luxe die uit de rest van het boek spreekt. Dit artikel, dat zeker interessant en prettig leesbaar is, was beter tot zijn recht gekomen in een eigen publicatie.

Naast de artikelen bevat het boek prachtige reproducties van schilderijen en uitgebreide genealogische tabellen. Ook het notenapparaat is duidelijk en goed uitgewerkt.